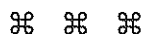

יוסי פרץ

על המילים הנרדפות במקרא

ראשי פרקים

- א. מקורותיה של הנרדפות
- ב. יחס קדמוני לתופעת הנרדפות
- ג. דברי סיום - נרדפים שסופם להועיל
- ד. מפתח ביבליוגרפי

אוצר המילים המקראי, כידוע, מצומצם ביותר, והוא עומד על כ-8000 ערכים מילוניים בלבד. בין ערכים אלה ישנן גם קבוצות של מילים נרדפות (סינונימים),¹ המקיפות את כל חלקי הדיבר. לדוגמה: בפעלים: **ראה-הביט**, **מנה-ספר**, **השאיר-הותיר**; בשמות: **עת-זמן**, **זהב-פז**, **יתר-שאר**; במילות: **אני-אנוכי**, **אשר-ש**, **בעבור-למען**. במרבית המקרים מדובר בזוגות של מילים, אך התופעה קיימת לעתים גם בקבוצות של 3-4 מילים, ואף למעלה מזה. כגון: **שמע-האזין-הקשיב**; **פעס-זעם-חמה-רוגז**; ובמילות הקישור של סיבה, למשל, ניתן למנות למעלה מעשר מילים נרדפות בכל רובדי הלשון לתקופותיה, ושבע מהן לפחות הן מקראיות: **בגלל-בשל-לנוכח-עקב-לרגל-פני אשר-כי**.²

העיסוק בתופעת הנרדפות קדום הוא מאוד. הפילוסופים היווניים החלו בו כבר לפני 2500 שנה, ומאז לא פסק המחקר עד עצם היום הזה.³ נושאי ההתמקדות בתחום זה הם שונים ומגוונים: יש שדנו בו מן ההיבט הסגנוני; מן ההיבט של דיוק הלשון בשביל החשיבה; לצורך עניינים שבהלכה; או לצורך בירורים סמנטיים-מילוניים הנחוצים לדוברים בחיי יומיום. החוקרים מעריכים,⁴ כי בכל המקורות מכל התקופות יש כאלף קבוצות של נרדפים בלשון העברית.

ראה קיצורים ביבליוגרפיים בסוף המאמר.

- 1 על שמות נוספים, ראה: בר-אשר, "מקומה של הארמית", עמ' 57.
- 2 מבחינה סמנטית כולן מילות סיבה, אך מבחינה פונקציונלית יש, כמובן, להבחין בין מילות הבאות לפני שם לבין מילות הבאות לפני פסוקיות או לאחריהן.
- 3 סקירה מפורטת על ספרי הנרדפים ראה: שפיגל שלום, "מדרש הנרדפים בספרותנו", **לשוננו** ז (תרצ"ו), עמ' 46-11; פרץ, "מילים נרדפות", עמ' 70-69; צרפתי, **סמנטיקה עברית**, עמ' 72-71; אבניאון, **מילה במילה**, במבוא עמ' 5.
- 4 ראה: פרץ, "מילים נרדפות", עמ' 64; בנודיד, **לשון מקרא**, עמ' 3 ובעיקר ההערה שם.

במאמר זה נתמקד במילים הנרדפות המופיעות בלשון המקרא - לשון המשתרעת על פני תקופה של למעלה מאלף שנה:⁵ נמנה את מקורותיהן, ולאחר-מכן נעמוד על יחסם של פרשני המקרא לתופעה, החל מהפרשנות הקדומה של חז"ל וכלה בפרשנות היהודית בדורות האחרונים.⁶

א. מקורותיה של הנרדפות

אחד המקורות העיקריים לתופעת הנרדפים בעברית הוא אוצר המילים המקראי. להלן נעמוד על ארבע סיבות להיווצרותן:

1. נרדפים סגנוניים

אחת מסגולותיה של השירה המקראית היא התקבולת הנרדפת, שבה מחולק הפסוק לשתי צלעות מקבילות המביעות רעיון אחד במילים שונות. כגון: **"הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֶדְבְּרָה // וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי-פִי"** (דב' לב, א); **"וְהָיָה הַנֶּשֶׂאֵר בְּצִיּוֹן // וְהַנּוֹתֵר בִּירוּשָׁלַיִם"** (ישע' ד, ג); **"הַשְּׂמִימִים מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל // וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מְגִיד הַרְקִיעַ"** (תהי' יט, ב). תקבולת המילים ייחודית אמנם לחלק השירה, אך מצויה היא גם בחלקים הפרוזאיים. לעתים ניתן לראות שאותן המילים הנרדפות המצויות באותו פסוק עצמו בצלעות מקבילות, מזדמנות גם כזוג מילים מתחלפות בפסוקים סמוכים, ולעתים אף באותו פסוק עצמו.

את צמד המילים **סיפר-הגיד**, המופיע לעיל באותו פסוק, מוצאים אנו גם בהקשר פרוזאי בפסוקים שונים: **"ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו"** (בר' לו, ה); **ובהמשך, ארבעה פסוקים לאחר מכן: "ויחלום עוד חלום ויספר אותו לאחיו"** (פסוק ט). בסיפורי אברהם, למשל, אנו מוצאים את זוג המילים הנרדפות **למנות-לספור** המתחלפות ביניהן באותו ההקשר: **בבר' יג, טז נאמר: "וישקמתי את-זרעך בעפר הארץ אשר אם-יוכל איש למנות את-עפר הארץ גם-זרעך ומנח",** **ושלושה פרקים לאחר מכן (טו, ה) נאמר באותו עניין: "וייצא אתו החוצה ויאמר תבט-נא השמימה וספר הכוכבים אם-תוכל לספר אתם"**.

אחד המאפיינים של הסיפור המקראי הוא החזרה לעתים על נוסח אחד כמה פעמים, כגון בפעם הראשונה, כשהי מורה לעשות דבר מה, ובפעם השנייה חוזר

5 בהגדרת המושג 'נרדפים' מבחין פרץ, "מילים נרדפות", עמ' 67 בין נרדפים מוחלטים לבין נרדפים יחסיים (לא מוחלטים).

6 במקביל למאמר זה עומד להתפרסם מאמר אחר שלי בכתב העת "בלשנות עברית" בהוצאת בר-אילן תחת הכותרת: "הבידול הסמנטי לסוגיו כאמצעי להעשרת הלשון העברית". במאמר ההוא דנתי בהרחבה בעניינים הנזכרים כאן בקצרה, וכמו-כן מניתי בו 15 דרכים שונות לבידול הסמנטי הקיימות בעברית בת-זמננו.

הכתוב על אותו עניין בביצוע. במקרים כאלה אין הכתוב השני חוזר על עצמו מילה במילה, אלא דרכו להשתמש במילים נרדפות לשם גיוון. וכך הובאו הדברים בתוספות (בבא מציעא ס, ב ד"ה למה), בהתייחסות למילים הנרדפות **נשך-תרבית** הבאות בפסוק אחד (ויק' כה, לו): "ויש לומר כיון שהוצרך שני לאוין, אורחא דקרא לכתוב לשון משונה, שהוא נאה יותר".

נדגים את הדברים משני מקומות במקרא:

- א. במכת הברד נאמר בהוראה של ה' למושה: "כל אשר השאיר הברד" (שמי י, יב); ואילו בביצוע עצמו אומר הכתוב: "אשר הותיר הברד" (י, טו).⁷
- ב. שיחתו של עבד אברהם עם רבקה חוזרת ארבע פעמים באותו הפרק (ברא' כד פס' יג, יז, מג, מה);⁸ ועל כך העירו חז"ל: "פרשתו שלאליעזר - שניים ושלושה דפין הוא אומר ושונה!" להלן מבחר של מילים מתחלפות נרדפות בקטעים אלה: "הַגְּמִיאֵנִי נָא מַעַט-מֵיִם מִפְּדֶךָ" (יז), לעומת: "הַשְּׁקִינִי-נָא מַעַט-מֵיִם מִפְּדֶךָ" (מג); העבד פעם "נִצָּב עַל-עֵין הַמַּיִם (מג), ופעם "יִהְיֶה עִמָּדִי" (ל); רבקה פעם היא נקראת הַעֲלָמָה (מג), ופעם הַנַּעֲרָה⁹ (נה); והמלווים אשר ליוו את העבד - פעם הם "הַאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ" (לב), ופעם הם "וְהַאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-עִמּוֹ" (נד).

בכל הדוגמות שראינו לעיל הופיעו המילים הנרדפות במרחקים שונים: ביחידות של פסוקים או במרחקים של פרקים. ואולם לעתים הן עשויות להופיע גם כנרדפים רצופים המחוברים בו"ו החיבור, לשם חיזוק והדגשה.¹⁰ כגון בשמות: 'עפר ואפרי' (ברא' יח, כז), 'שוד ושברי' (ישעי' ס, יח), 'ישון ושמחה' (אסי' ת, יז), וכן בזוגות של פעלים: 'בושו והכלמו' (יח' לו, לב), 'נִיפְּסוּ וְנִפְתּוּ' (במי יד, מה). לעיתים אנו מוצאים את זוג המילים הנרדפות מופיע בתקבולת נרדפת בשתי צלעות שונות, ולעיתים כזוג מילים צמודות לשם חיזוק, ולא דווקא בתקבולת. למשל: "הוֹי בְּנֵה בֵּיתוֹ בְּלֹא-צָדֵק וְעֲלִיּוֹתָיו בְּלֹא מִשְׁפָּט" (ירמ' כב, ג), ובמקום אחר כנרדפים רצופים: "צָדֵק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כְּסֹאֲךָ" (תהי' פט, טו).

7 את זוג המילים **נותר-נשאר**, אשר ראינו גם בתקבולת שירית, אנו מוצאים גם בפסוק פרוזאי, כגון ביהושע: "לא **נותר** ענקים בארץ בני ישראל רק בעזה גת ובאשדוד **נשארו**" (יא, כב).

8 ראה בנדוד, **לשון מקרא**, 'חילופי מלים לשם גיוון', פרק ו, עמ' 26-16. בציטוטיו מסי' בראשית פרק כד ישנם אי דיוקים אחדים במראי המקום (עמ' 18).

9 כתוב 'ערי' וקוראים 'ערה'. תופעה זו קרויה בשם 'קרי תמידי'; וראה על כך בהרחבה מאמרי: "הגיית שם ה' וצורות כתיבתו", **בטללי אורות** ח עמ' 137-134.

10 זהו סוג של הנדיאדיס שפירושו שימוש בשתי מילים (לאו דווקא נרדפות) המבטאות מושג אחד. ראה ניר, **סמאנטיקה עברית**, עמ' 116-115; צרפתי, **סמנטיקה עברית**, עמ' 76.

בְּבִדּוּל מִן הַמִּילִים הַנִּרְדָּפוֹת שֶׁבִּמְקָרָא חֵל בִּידוּל בְּעִבְרִית בַּת-זִמְנָנוּ: לְעִיתִים בִּידוּל סַמְנָטִי, שָׁבוּ יוֹחֵדָה מִשְׁמַעוֹת שׁוֹנָה לְכָל אַחַת מִן הַמִּילִים, וְלְעִיתִים בִּידוּל סַגְנוֹנִי שָׁבוּ שְׁתֵּי הַמִּילִים מִמְשִׁיכוֹת לְשִׁמּוֹשׁ בְּאוֹתָהּ מִשְׁמַעוֹת, אֲלֵא שְׂאֵחַת מֵהֶן מִשְׁמַשֶּׁת בַּלְשׁוֹן הַיּוֹמִיּוּמִית וְהָאַחֲרֵת - בַּלְשׁוֹן הַגְּבוּהָה, הַסְּפָרוֹתִית, כְּגוֹן **סוּד-רֵז**. לְהֵלֶן דּוּגְמוֹת אַחֲדוֹת לְבִידוּל הַסַּמְנָטִי:

עוֹב-נִטְשׁ: בִּמְקָרָא מוֹפִיעִים שְׁנֵי הַפְּעִלִים כְּזוֹג נִרְדָּפִים, כְּגוֹן: "עֲזַבְתִּי אֶת-בֵּיתִי נִטְשָׁתִי אֶת-נִחְלָתִי" (ירמ' יב, ז); "כִּי לֹא-יִטָּשׁ ה' עַמּוֹ וְנִחְלָתוֹ לֹא יַעֲזֹב" (תה' צד, יד). בַּלְשׁוֹן יֵמִינוּ חֵלָה הַתְּרַחֲקוֹת מֵהַ מִשְׁמַעֵם שֶׁל הַפְּעִלִים, וְהַיּוֹם יַעֲזֹבֵי עֲנִיּוֹ הַשְּׂאִיר, הַתְּרַחֲקֵי-מִ-, וְאֵילוּ יִנְטָשׁוּ, עֲנִיּוֹ הַזִּנְיָה, עוֹב תוֹךְ הַפְּקָרָה.

עֵמִית-רָע: שְׁתֵּי הַמִּילִים מוֹפִיעוֹת בִּמְקָרָא כְּמַתְחַלְפוֹת בְּאוֹתוֹ הַקֶּשֶׁר בִּמְקוֹמוֹת שׁוֹנִים. "נִפְשׁ כִּי תִחַטָּא וּמַעַלָּה מַעַל בְּה'... אִו עֶשֶׂק אֶת-עֵמִיתוֹ" (ויק' ה, כא); וּבְהַמְשַׁךְ מִדְּבַר הַכְּתוּב עַל הַעוֹשֶׂק שֶׁל הַיְרַעִי וְלֹא שֶׁל הַיְעֵמִיתִי: "לֹא-תַעֲשֶׂק אֶת-רֵעֶךָ..." (ויק' יט, יג). בִּימֵינוּ יַרְעִי הוּא חֵבֵר (בד"כ בַּלְשׁוֹן הַגְּבוּהָה), וְאֵילוּ יַעֲמִיתֵי מַצִּיין חֵבֵר לְמַקְצוֹעַ, קוֹלְגָה.

וְנַעֲבֹר עֵתָה לְדוּגְמָה שֶׁל נִרְדָּפוֹת מְשׁוֹלֶשֶׁת. עַל-פִּי הַתְּקַבּוּלוֹת שֶׁבִּפְסוּקִים לְהֵלֶן עוֹלָה נִרְדָּפוֹת שֶׁל שְׁלוֹשׁ מִילִים: **פֶּשַׁע-עוֹוֹן-חַטָּא**: "וְזָךְ אֲנִי בְּלִי פֶּשַׁע"¹¹ חֵף אֲנִכִּי וְלֹא עוֹוֹן לִי" (איוב לג, ט); "חֵן-בְּעוֹוֹן חוֹלְלָתִי וּבְחַטָּא יִחַמְתֵּנִי אֲמִי" (תה' נא, ז). מִילוֹנִי הַתְּנִיךְ מִסְבִּירִים כָּל אַחַת מִשְׁלוֹשׁ הַמִּילִים בְּרַעוּתָהּ, כְּגוֹן: ¹² "פֶּשַׁע הוּא חַטָּא; עוֹוֹן הוּא חַטָּא; וְיַחַטָּא הוּא פֶּשַׁע, עוֹוֹן. הַמִּילִים מִשְׁמַשׁוֹת בִּמְקָרָא לְצִיּוֹן עֵבֶרָה דְּתִית, הַתְּנַהֲגוֹת פְּסוּלָה הַמְּנוּגָדָת לְתוֹרָה וְלַחֻקִּיהָ. הַעִבְרִית שֶׁל בַּת-זִמְנָנוּ הַשְּׂכִילָה לְנַצַּל אֶת שְׁלוֹשׁ הַמִּילִים לְבִידוּל סַמְנָטִי, וְקַבְעָה תְּקוּפוֹת שׁוֹנוֹת שֶׁל עוֹנְשֵׁי מַאֲסֵר לְפִי סוּג הַעִבְרָה, אֶף עַל-פִּי שְׂאִין הַהִבְדֵּל הַזֶּה מַצּוֹי בִּמְקוֹרוֹת.¹³

2. נִרְדָּפִים גִּיאוגְרַפִּיִים-הִיסְטוֹרִיִים

בִּמְסַפֵּר מְקוֹמוֹת בְּתַנִּיךְ אֲנוּ שׁוֹמְעִים מִפִּי הַמְּסַפֵּר עַל נִרְדָּפוֹתָן שֶׁל כְּמָה זִוְגוֹת מִילִים, בְּעִיקָר מְקוֹמוֹת גִּיאוגְרַפִּיִים. עֲנִיין זֶה בֹּא לְיַדִּי בִּיטוּי בְּאִמְצַעוֹת הַשִּׁימוֹשׁ בְּתִיבָה לְפָנִים הִיָּה כֵךְ וְכֵךְ, וְאֵילוּ בִּימֵינוּ שֶׁל הַמְּסַפֵּר נִהְגוּ לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּשֵׁם אַחֵר. כְּגוֹן: "...כִּי לְנִבְיָא הַיּוֹם יִקְרָא לְפָנִים תְּרַאָּה" (שְׁמוּ"א ט, ט); "וְיָשֶׁם חֲבֵרוֹן לְפָנִים קְרִיַת אֲרָבַע..." (יהוש' יד, טו=שׁוּפִי א, י); "וְיִקְרָאוּ שֵׁם-הַעִיר דָּן... וְאִוְלָם לִישׁ

11 זו אינה צורת פועל, כי אם שם - יִפְשַׁעִי, וְשִׁינוּי הַנִּיקוּד חֵל בְּשֶׁל הַטַּעַם הַמְּפַסֵּק.

12 לְמַשַּׁל: רְדִי, הַמִּילוֹן הַחֲדָשׁ לְתַנִּיךְ, הוֹצֵאת כְּתָר 1989.

13 כֵךְ לְפִי חוֹק הַעוֹנְשִׁין הַתְּשִׁלִּיז - 1977, סַעִיף 24, הַנוֹהֵג בְּמִשְׁפַּט בְּמִדִּינַת יִשְׂרָאֵל.

שם-הָעִיר לְרֵאשֶׁנָּה" (שופ' יח, כט); "וַיַּעַל מִשָּׁם אֶל-יִשְׁבִּי דָבָר (שם-דָּבָר לְפָנִים קָרִית-סֹפֵר" (יהוש' טו, טו=שופ' א, יא); "וַיִּקְרָא אֶת-שָׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא בַּיַּת-אֵל וְאוֹלָם לֹא שָׁם-הָעִיר לְרֵאשֶׁנָּה" (ברא' כח, יט =שופ' א, כג).¹⁴

תחת הכותרת 'נרדפים היסטוריים' ניתן לכלול גם את זוגות המילים הנרדפות בטקסטים מקבילים אשר נכתבו בהפרשים של למעלה מ- 500 שנה זה מזה. דומה, שלנגד עיניו של סופר דברי הימים עמדו הטקסטים של ספרי שמואל ומלכים, אלא שלא תמיד בחר להשתמש באותו אוצר מילים שהשתמשו בו קודמיו. בדרך זו למעשה ניתן להתחקות אחר מילים נרדפות שבהן הוחלפה מילה "ישנה" במילה "מודרנית". ולכן אתה מוצא את שימוש בתיבה **גופות** (דה"א יז, יא), לעומת **גוויות** (שמ"א לא, יב); **החזיק** (דה"ב ד, ה), לעומת **הכיל** (מל"א ז, כו); זהב **טהור** (דה"ב ט, יז), לעומת זהב **מופז** (מל"א י, יח); ושאר דברי שלמה (דה"ב ט, כט), לעומת **ויתר** דברי שלמה (מל"א יא, מא); ועוד.¹⁵

3. נרדפים דקדוקיים

בשני הסעיפים הקודמים דנו בחלופות סמנטיות, דהיינו: מילים נרדפות הגזורות משורשים שונים, אך משמשות באותה משמעות. עתה נעבור לדון בחלופות דקדוקיות, דהיינו: מילים נרדפות שבמקורן הן בעלות אותם שורשים, אך נבדלות זו מזו באלמנט דקדוקי כלשהו. להלן שלושה סוגים בקטגוריה זו:

(א) חילופי הגאים בעברית

הסוג הראשון נתאפשר בלשון המקרא כתוצאה מחילופי עיצורים הקרובים מבחינת בסיס החיתוך שלהם. כגון: "וַיֵּאמְרוּ קְרָאוּ לְשִׁמְשׁוֹן וַיִּשְׁחַק-לָנוּ וַיִּקְרָאוּ לְשִׁמְשׁוֹן מִבֵּית הָאֲסוּרִים וַיִּצְחַק לְפָנֵיהֶם" (שופ' טז, כה). שני העיצורים **ש** ו-**צ** שייכים לקבוצת ההגאים השורקים ובשל הקרבה ביניהם נתחלפו זה בזה.¹⁶ פרשנינו הקדמונים עמדו כבר על התופעה הזאת, ולעיתים קרובות, השתמשו בה לצרכים פרשניים. כך, למשל, רש"י בפירושו לויק' יט, טז: "לא-תִלְךְ רַכִּיל בְּעַמִּיךָ": "...לכך אני אומר שלשון רכיל לשון הולך ומרגל, שהכ"ף נחלפת בגימ"ל, שכל האותיות שמוצאייהם ממקום אחד מתחלפות זו בזו, בי"ת בפ"א ובו"י, גימ"ל בכ"ף וקו"ף, נו"ן בלמ"ד...". במקום אחר הוא מדבר אפילו על

14 ראה עוד: דברים פרק ב פסוקים ב, כ; פרק ג, ט.

15 ראה דוגמות נוספות אצל בנודיד, **לשון מקרא**, עמ' 66-70.

16 ראה בהרחבה: קוטשר, **מלים ותולדותיהן**, עמ' 104-106 וכן בנודיד, **לשון מקרא**, עמ' 15.

חילוף של שלושה עיצורים מאותה קבוצת הגאים (ס-ז-צ): "ולא יעלוס בו - וכן יעלוז וכן יעלוץ שלשתן מתחלפות" (איוב כ, ח).

צעק-זעק:¹⁷ בשני הפעלים האלה, המופיעים בלשון המקרא, חל בידול, והיום יצעקי עניינו השמיע קול חזק, ואילו יזעקי - צעק מתוך צער או כאב.¹⁸

(ב) שיכול עיצורים

דרך אחרת שבה נוצרה קבוצה קטנה של מילים נרדפות קשורה לתופעה של שיכול עיצורים, היינו: זוגות מילים שנתחלפו בהן מקומן של אותיות, כגון **שְׁמֵלָה-שְׁלָמָה** (ישי ג, ז; שמי כב, ח), **כְּבֹשׁ-כְּשֹׁב** (במי ו, יב; ויקי ג, ז). להלן דוגמות של זוגות כאלה מן המקרא והתייחסותם של פרשני מקרא לאחדים מהם.

בְּהֵלָה (ישי סה, כג)-**בְּלָהָה** (ישי יז, יד). על 'בלהה' אומר הראבי"ע (ישי יז, יד): "וטעם בלהות הפוך כמו 'כשבי' ו'כבשי'", היינו: שתי המילים משמשות באותה משמעות בשיכול עיצורים. ואולם היום משמשת המילה 'בהלה' לציון פחד פתאומי, ואילו 'בלהה' משמשת רק בצורת הריבוי בצירוף עם חלום - 'חלום בלהות' הוא חלום מבהיל, מפחיד.¹⁹

זְעֵה-זְעָנָה:²⁰ הפרשן מנחם בן שמעון מן המאה ה-12 סבור כי חל שיכול עיצורים בזוג המילים, וכי מדובר בעצם באותה המילה. וכך הוא כותב בפירושו למילה 'זעוה' ביחזקאל כג, מו: "שם מעלומי העיין מגזרת לא קם ולא זע ממנו (אסי ה, ט), רק היא מלה הפוכה, והעד, שמצאנו במקום אחר "זועה" (ישי כת, ט) שבא כמשפט; כי מנהג העברים להחליף המלות פעמים רבות כמו "כבש" (ויקי ד, לב) - "כשבי" (ויקי ג, ז), "שמלה" (ישי ג, ו) - "שלמה" (שמי כב, ח)."²¹ הראבי"ע

17 ראה: ניר, **סמאנטיקה עברית**, עמ' 111, הסבור שהבידול במשמעות מצוי כבר במקרא, ואילו פרץ, "מילים נרדפות", עמ' 82, סבור ששני הפעלים נרדפים הם במשמעם.

18 על תופעה נוספת הקשורה בהגאים ניתן לעמוד מתוך עיון בכל מילון עברי המראה, כי אין יחסית הרבה מילים עבריות המתחילות באות וי". הסיבה לכך נעוצה בתופעה הלשונית הקרויה מעתק (שינוי קבוע) שבה כמעט כל וי"ו בראש מילה הפכה ליו"ד. לעיתים לא חל מעתק זה, ולכן נתקבלו בעבריות זוגות של מילים שבהן האחת פותחת באות וי"ד, וחברתה - בו"ו, כגון: יָלַד - נָלַד (השווה: ברי יא, ל לשמי ב, ט), ראה דוגמות נוספות של מעתקי הגאים בעברית, בארמית ובערבית אצל בר-אשר, "כפלות בעברית", עמ' 124.

19 לפני כעשר שנים קבעה האקדמיה ללשון העברית את המילה 'בהלה' במשמעות פחד פתאום ההולך ומתגבר בלי שתהיה לו לאדם שליטה עליו כתחליף למילה הלועזית 'פאניקה' (Panic); ראה: רוזן, **מבמני המילים**, עמ' 280, דף ק"פ.

20 המילה 'זועה' מופיעה פעם אחת במקרא, המילה 'זעוה' - פעמיים, ובחמישה מקרים נוספים כתיב 'זעוה' וקרי 'זועה'.

21 הפירוש מצוי בתוך **ספר יחזקאל**, מהד' מקראות גדולות - יהכתי, אוניב' בר-אילן, תשי"ס.

התנגד להסבר זה, ובפירושו למילה 'זָנְעָה' (יש' כח, יט) כתב: "זָנְעָה איננו כמו זְעוּה הפוך, כאשר יפרשו רבים".²²

קִהְלָה (נח' ה, ז) - **לְהִקְהֶה**: את המילה 'להקתי' (הנביאים) בשמו"א יט, כ מפרש הרד"ק: "להקת - כמו הפוך קהלת"; וכמוהו גם הפרשנים: ר' יוסף קרא, ר' יוסף קספי, ר' ישעיה מטראני והרלב"ג.²³

עֵיף-יָעַף: שני השמות נרדפים במקרא: "וַיָּבֵא עֵשׂוּ מִן-הַשְּׂדֵה וְהוּא עֵיף" (ברא' כה, כט); "וַיִּתֵּן לְיַעֲקֹב כֶּסֶף וְלֵאמֹר אֲנִי עֵצְמָה וְיָבֵה" (ישעי' מ, כט). בניגוד לזוגות הקודמים של הנרדפים אין הפרשנים לעיל מעירים דבר על חילוף זה, ככל הנראה בשל שקיפותו.²⁴

(ג) נרדפים משקליים

הדרך השלישית היא קבוצת המילים הנרדפות, המכונה אצל יצחק פרץ בשם 'נרדפים משקליים'. היינו, מילים הנגזרות מאותו שורש, אך במשקלים שונים.²⁵

מילים נרדפות מסוג זה עשויות להיות נבדלות זו מזו בתבניתן הצורנית:

- במינן הדקדוקי - האחת בצורת זכר והשנייה באותה צורה בתוספת סימן הנקבה קמץ ה"א, כגון **שיר-שירה**.
- במשקל שונה הכרוך בתוספת של מוספיות לבסיס, כגון **כאב-מכאוב**. להלן דוגמות אחדות של נרדפים מסוג זה.²⁶

שיר-שירה: במקרא מצאנו, שמצד הלשון, ניתן לשיר 'שיר' לה' וגם 'שירה', כגון: "שירו לה' שיר תְּדַש" (תהי' זו, א), "אֲזוּ יִשְׁיר-מִשֶּׁה... אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת לה'" (שמי' טו, א). בלשון ימינו נתייחדה משמעות שונה לכל אחת מן המילים.

משמורת-שכר: במחלוקת שנתעוררה בין לָבֵן ובין יַעֲקֹב בנושא הרכוש קובל יַעֲקֹב בפני נשיו על יחס אביהן אליו ואומר: "וַיִּבְרַח הַתֵּל בֵּי וְהִחְלַף אֶת-מִשְׁפָּרְתֵי עֶשְׂרֵת מִנִּים. אִם-כֹּה יֹאמֶר נְקֻדִים יִהְיֶה שְׂכָרְךָ" (בר' ז, ח). בשני

22 [אבל ע"י פירושו לדבר' כח, כה ולהושע י, ט - שם צידד בפירוש המתבסס על שיקול האותיות. - הערת עורך (א.ד.)]

23 כל הפרשנים הנ"ל מצויים על הדף בספר **שמואל**, מקראות גדולות - 'הכתרי' בהוצאת בר-אילן, הדפסה שלישית, תש"ס.

24 [יצויין כי העברית בת ימינו יצרה מזוג זה את השם 'יעפתי' (jet leg) הליאות הנוצרת לאחר טיסה ארוכה, ובעיקר זו המאריכה את שעות האור. - הערת עורך (א.ד.)]

25 וראה עוד לעניין זה בר-אשר, "תפקידיה של האקדמיה", עמ' 219, ובעיקר הערה 10.

26 דוגמות נוספות יוכל הקורא למצוא אצל: פרץ, "מילים נרדפות", עמ' 84-86; בנדויד, **לשון מקרא**, עמ' 35-37; ניר, **סמאנטיקה עברית**, עמ' 110-111.

פסוקים סמוכים משתמש יעקב פעם במילה 'משכורת' ופעם במילה 'שכר', ומסתמא התכוון לאותו עניין. במילונים החדשים של לשון ימינו מעורפלת במקצת ההבחנה במשמעות בין שתי המילים, במיוחד בערך 'שכר'.²⁷

מרכבה-רכב: על-פי המקראות האלה: "וַיֵּאָסֶר יוֹסֵף מִרְכַּבְתּוֹ וַיַּעַל לְקַרְאֵת-יִשְׂרָאֵל אָבִיו גִּשְׁנָה" (בר' מו, כט), "מִרְכַּבֹּת פָּרְעָה נְחִילוֹ נָחָה בָּיָם" (שמי' טו, ד), "בְּהַפְּכֵי בְּפָרְעָה בְּרַכְבוֹ" (שם, יד, יח) אנו למדים, כי 'מרכבה' במקרא צינה עגלה רתומה לסוס להסעת בני אדם וכן כלי (רכב) מלחמה, וגם 'רכב' ציין כלי (מרכבת) מלחמה. בימינו, כמובן, חל בידול סמנטי בין השניים.

4. לשון נקייה

גורם נוסף להיווצרות מילים נרדפות במקרא הוא הטאבו הלשוני. היינו במקרים שבהם נמנע המקרא מלהשתמש במילים מסוימות מחמת קדושה, יראה, בוש, כבוד וכד', ובמקומם משתמשים בתחליפים אחרים.²⁸ דוגמה לטאבו מפני הקדושה והיראה היא שם השם - שם הוי"ה הנכתב באותיות יו"ד ה"א ויו" ה"א ונקרא אלי"ף דל"ת נוי"ן יו"ד²⁹ או בכינוי "השם".

התלמוד במסכת מגילה (כח, ב) מפרט ביטויי גנאי אחדים אשר הוחלפו בלשון נקייה באמצעות תופעת הכתיב והקרי. "יתנו רבנן: כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח, כגון **ישגלנה-ישכבנה** (דב' כח, ל); **בעפולים-בטחורים** (שם, כז); **חריונים-דביונים** (מלכ"ב ו, כה); **לְאָכַל אֶת חוּרֵיהֶם** ולשתות את שיניהם - לאכל את-**צוֹאֲתָם** וְלִשְׁתּוֹת אֶת-מִימֵי רְגְלֵיהֶם (שם יח, כז); ישעי' לו, יב). כל זוגות המילים/הצירופים נרדפים הם ושווים במשמעותם, אלא שהוחלפו מפני כבוד הציבור השומע אותם.

מונח אחר שזכה למילים נרדפות רבות הוא המקום שנועד לעשיית צרכיו של אדם. מחמת הכבוד והצנעה חזר וזכה מקום זה לתחליפים רבים מתקופת התנ"ך ועד לימינו. במלכ"ב (י, כז) אנו קוראים: "וַיִּתְּצוּ אֶת-בַּיִת הַבַּעַל וַיִּשְׁמְחוּ לְמִתְרָאוֹת". על פי המסורה יש הערת 'קרי', ולפיה יש לקרוא 'לְמִתְרָאוֹת', שהוא

27 ראה ראובן סיוון, לקסיקון, עמ' 198, המנסה לעמוד על ההבדל בשימוש היום בין שתי המילים ומבחין ביניהן בדומה להבחנה באנגלית בין wage ל-salary.

28 ראה: מ' סגל, **מבוא המקרא**, כרך ד, ירושלים 1967, עמ' 871-872, ניר, **מבוא לבלשנות** 10, עמ' 29-32; צרפתי, **סמנטיקה עברית**, עמ' 189-185; ניר, **סמנטיקה עברית**, יח' 3-1, עמ' 79; פרץ, "מילים נרדפות", עמ' 80;

29 ראה עוד בהרחבה מאמרי "הגיית שם השם וצורות כתיבתו" (לעיל הע' 9) עמ' 137-134.

ביטוי פחות חריף, במקום 'למחראות'. וכדברי הרד"ק לפסוק: "מחראות - כתוב, וקרי למוצאות; ושניהם ענין אחד הוא, אלא שהקרי לשון נקייה יותר".³⁰

ב. יחס קדמונינו לתופעת הנרדפות

1. חז"ל

יש מחז"ל שדרשו את הכפילות לצורך הלכה או דרש, וייחסו לכל אחת מן המילים משמעות שונה מחברתה, ויש שהבחינו בנרדפים כבעלי משמעות זהה. על שני הכתובים בס' שמות: "וכי-יִבְנוּ אֲנָשִׁים" (כא, יח), "וכי-יִנְצוּ אֲנָשִׁים" (כא, כב) שואלת הגמרא (ירושלמי נזיר פ"ט): "והלא היא מצות היא מריבה, היא מריבה היא מצות? מה ת"ל וכי ינצו? וכי יריבו? אלא ליתן את המתכוין על שאינו מתכוין, ואת שאינו מתכוין על המתכוין". ובמקום אחר נשאלת השאלה (ראש השנה ו, א): "ומה בין נדר לנדבה?" - כגון בפסוק: "וְאִם-נָדַר אִוְ נָדְבָה זָבַח קִרְבָּנוֹ" (ויק' ז, טז) - ומשיבה הגמרא: "נדר - מת או נגנב חייב באחריותו, נדבה - מתה או נגנבה אינו חייב באחריותה". משתי דוגמות אלה ואחרות עולה, כי זוגות המילים אינן נרדפות, וכי כל אחת מהן נדרשה לעניין שונה בהלכה.³¹

בחלקים של השירה והפרוזה הובחנו לעיתים זוגות המילים לצורך דרש, כגון בשירת הים: "כתוב אחד אומר: "סוס נִרְכְּבוּ קָמָה בָּיָם" (שמי' טו, א), וכתוב אחד אומר: "מִרְקַבַּת פָּרְעָה נְחִילוּ נִרְהָ בָּיָם", כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? ירמיה' שהיו עולין למרום, ירה' שהיו יורדים לתהום"³² (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח פרשה ב). ובקטע הפרוזה: "פְּחָדְכֶם וּמוֹרָאֵכֶם יִתֵּן ה' אֱלֹהֵיכֶם עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ" (דבי' יא, כה), שואל המדרש ומשיב (ספרי פסקא נב): "והלא אם נפחדים הם יריאים הם? אלא יפחדכם על הקרובים ומווראכם על הרחוקים". וכך פירשו גם את צמד המילים בפסוק: "תִּפְּלַעַלְיָהֶם אֵימַתָּה נִפְחָדוּ" - 'אימתה' על רחוקים, יפחדו על קרובים. (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח פרשה ט).

כנגד הדורשים את כפלי המילים יש שלא ייחסו להן כל הבדל במשמעות, אף לא לצורכי דרש. על זוג המילים 'יין', 'שכר' בפרשת הנזיר: "מִיַּיִן וְשִׁכָר נִזְיִרוּ"

30 בתקופת חז"ל כונה המקום בשם 'בית המיס' (מגילה ג, ב), 'בית כיסא' (תמיד א, א), אחר כך: 'בית הכבוד', 'נוחיות', 'בית שימוש', 'מקום חשוב', 'שירותים'.

31 על זוג המילים נשך-תרבות שבפס' "וכי-ימוך אחיך... אל-תקח מאתו נשך ותקרבית ונכאת מאלקיך" (ויק' כה, לה-לו) אומרת הגמ' (ב"מ ה, א) שאין הבדל בין 'נשך' ל'תרבות'. ואעפ"כ, כיון שחילקם הכתוב לשתי לשונות, נלמדת ההלכה ילעבור על הריבית בשני לאוין.

32 אבן עזרא בפירושו הקצר לשמות טו, ד מפרש לעומת זאת: 'ירה' - כמו 'ירמה', ועל דרך פרשנותו בנרדפים ראה בהמשך.

(במ' ו,ג) שואלים: "והלא ייין הוא ישכר וישכר הוא ייין? והתשובה: "אלא שדיברה תורה שתי לשונות", היינו: זה מנהגה של התורה לדבר בשני ביטויים. ובהמשך: "כיוצא בו אתה אומר שחיטה היא זביחה, זביחה היא שחיטה; קמיצה היא הרמה, הרמה היא קמיצה; יעמוקה היא שפלה, שפלה היא יעמוקה; אותי הוא מופתי, מופתי הוא אותי? אלא שדיברה תורה שתי לשונות" (ילקוט שמעוני, פרשת נשא). בנוסף לני"ל מוצאים אנו מדרשים רבים שבהם באה נוסחה, כמעט קבועה, המונה את מספר הפעמים שבהם נקרא עניין מסוים בשמות נרדפים שונים, ואח"כ מופיע פירוטם. למשל: "שמנה שמות נקראו לעני: עני, אביון, מסכן, רש, דל, דך, מד, הלך" (ויק"ר לד,ו); וכן: "הרבה שמות נקראת התפלה: תפלה, תחנה, צעקה, זעקה, שוועה, רננה, פגיעה, נאקה, קריאה, עתירה, עמידה, חילוי" (תנחומא, ואתחנן סי' ג). באבות דרבי נתן נמצאות דוגמות רבות מסוג זה, כגון: "ז' שמות נקרא אריה: אריה, ארי, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחץ (שם, נוסחא ב פרק מג); וכן: "ז' שמות נקרא נחש: [נחש], פתן, אפעה, שרף, צפעוני, תנין, שפיפון" (שם, שם); עשרה שמות נקרא נביא... ועוד. עשרה שמות של גנאי נקראת ע"ז... ועוד.

2. הרמב"ם

תופעת המילים הנרדפות העסיקה גם את הרמב"ם, כפי שניתן ללמוד מפתחתו למורה-נבוכים, שבה דן במשמעותן של המילים במקרא ובכלל זה בתופעת הנרדפות - כנראה, לצורך הסברה בענייני אמונות ודעות ולא לצורך ענייני סגנון ואסתטיקה: "מטרתו הראשונה של ספר זה להסביר משמעויותיהם של שמות המופיעים בספרי הנבואה"³³.

בספר אחר שלו, מלות ההגיון, כתב: "והשמות בכל לשון ייחלקו חלוקה הכרחית אל שלשה סוגים: אם נבדלים,³⁴ אם נרדפים, אם משותפים.³⁵ וזה כי העניין האחד, כאשר יהיו לו שמות רבים, הם - נרדפים... דמיון זה, בלשון העברי: 'אדם', 'איש', 'אנוש' לזה המין מן החי; 'סכין', 'מאכלת', לזה הכלי - הם שמות נרדפים." בהמשך דבריו הוא מוסיף ומבאר, כי השם 'אדם' מציין הן

33 רמב"ם, **מורה נבוכים**, עמ' 4.

34 הכוונה לשמות שונים בעלי משמעויות שונות, כגון 'מים', 'איש', 'אילן'. ראה: רמב"ם, **מלות ההגיון**, שער יג, עמ' 67.

35 הכוונה להומונימים; והדוגמה שהרמב"ם (ראה בהערה קודמת) מביא היא: 'עין' שפירושה עין רואה וגם מבוטא מים.

יצור אנושי חי, הן איש מת והן פסל בדמות בן-אדם.³⁶ במילים אחרות: **אדם-איש-אנוש**, אמנם מילים נרדפות הן בבסיסן, אך אינן שוות בכל משמעויותיהן; ואי-אפשר, למשל, להחליף ולומר אנוש מת או פסל בדמות אנוש.

דוגמה אחרת שמביא הרמב"ם במורה-נבוכים קשורה בהבחנה בזוג המילים **תמונה-תבנית**. וכך הוא כותב: "חושבים שתמונה ותבנית משמעותן אחת בלשון העברית, ואין הדבר כן".³⁷ בהמשך הדברים הוא מסביר, כי 'תבנית' היא שם הבנוי מן **בנה**, ופירושו המבנה של כל דבר ותכונתו, כגון המעגליות, הריבועיות, המשולשות וכד'; ואילו 'תמונה' היא שם מסופק³⁸ הנאמר על שלושה עניינים:

- א. על צורת הדבר המושגת בחושים מחוץ למחשבה;
- ב. על הצורה הדמיונית המצויה בדמיון מהדמות לאחר העלמה מן החושים;
- ג. על העניין האמיתי המושג בשכל.

בהתאם למשמעות השלישית ניתן להשתמש במילה תמונה לגבי ה': "וּתְמַנֵּת ה' יְבִיט" (במד' יב, ח), ובשום פנים לא ניתן להשתמש במילה 'תבנית' בביטויים המתייחסים לאל. מכאן שאין להתייחס אל שתי המילים כאל נרדפים מוחלטים.

ונסיים בדוגמה נוספת שבה הבחין הרמב"ם בין שלושת הפעלים: **ראה-הביט-חזה**:³⁹ "שלושת הביטויים האלה מציינים ראיית העין ושלושתם הושאלו להשגת השכל". 'ראה' בהקשר לה' מציין השגה שכלית ולא ראיית עין; 'חזה' הושאל להשגת הלב; ו'הביט' הושאל לכך שהדעת פונה אל דבר ומתחילה להתבונן בו עד שהיא משיגה אותו. יוצא אפוא שהמשמעות הבסיסית של שלושת הפעלים היא לצין ראיית עין, אבל בהקשר לקב"ה כל פועל מתייחס לעניין אחר.

3. פרשני ימי-הביניים

מפרשי המקרא בתקופת ימי-הביניים, רובם ככולם, הכירו בתופעה של מילים נרדפות במקרא. במקומות רבים השתמשו בפירושיהם בביטויים, כמו 'כפל ענין במלות שונות' (או כפל ענין במ"ש), הענין/הטעם כפול במלות שונות וכד'. הרשב"ם אמר על הפסוק "כַּחֲזֵי וְרֵאשִׁית אוֹנֵי יְתָר שְׂאֵת וְיִתָּר עֲזִי" (ברי

36 ראה: רמב"ם, **מלות ההגיון**, שער יג, עמ' 68.

37 רמב"ם, **מורה נבוכים**, פרק ג, עמ' 23.

38 שם מסופק הוא שם המצויין כמה עניינים שיש ביניהם דמיון חיצוני בלבד, ראה: רמב"ם,

מורה נבוכים, עמ' 4, הערה 22.

39 רמב"ם, **מורה נבוכים**, פרק ד, עמ' 24.

מט, ג): "דיבור אחד הוא; דרך המקראות לכפול את דבריהם". על צמד המילים 'נפשי-כבודי' בפסוק: "בְּסֶדֶם אֶל-תְּבֹא נַפְשִׁי בְּקֶהֱלֶם אֶל-תַּחַד כְּבֹדִי" (ברי מט, ו), כתב ראבי"ע: "ויאמר רבי משה הכהן הספרדי, כי **כבודי** כמו **נפשי**; ורבים בספר תחילות כמוהו; ויפה פירש, כי הטעם הוא כפול כדרך הנבואות". דברים דומים אמר ראבי"ע גם בפירושו לפסוק במדבר "לָקַח אֶרֶץ-לִי יַעֲקֹב וּלְקַח זַעֲמָה יִשְׂרָאֵל" (כג, ז): "זועמה ישראל - הטעם כפול כמשפט, שהיא דרך לדבר בטעם אחד במלות משונות, ושנוהו לחזוק". ראבי"ע העיר בפירושו למקרא בכמאה מקומות על עניין הנרדפות - במרבית המקרים השתמש בביטוי 'הטעם כפול', ובמיעוטם - 'כפל ענין'.⁴⁰ גם הרד"ק הכיר במילים הנרדפות, ועל חציו השני של הפסוק בדברי ירמיהו: "הַצִּיבִי לְךָ צִיּוּנִים שְׁמִי לְךָ תַמְרוּרִים" (לא, כ), הוא כותב: "כפל ענין במלות שונות, כי **תמרורים** כמו **ציונים**".⁴¹ כמוהו גם הרלב"ג, אם כי במינוח קצת שונה, כותב על צמד המילים 'עצמי-גרמיו' (איוב מ, יח) - "עֲצָמָיו אֲפִיקֵי נְחֹשֶׁת גְּרַמְיוֹ כְּמִטִּיל בְּרָזָל": "והענין כפול במלות שונות". הרד"ק מעיר על התופעה בכמאתיים מקומות - במרביתם הוא משתמש בביטוי: 'כפל ענין', ובמיעוטם - 'יחענין (והפסוק) כפול'.⁴²

לעומת אלה יש מעט פרשנים אשר נתנו הסברים שונים למילים הנרדפות. הראשון שבהם הוא ר' יוסף אבן-כספי מחכמי פרובנס וספרד. בפירושו למקרא עסק, בין היתר, בבעיות פילוסופיות-תיאולוגיות; ובעניין הנרדפות המשיך בקו של הרמב"ם, אשר טען, כי אין בלשון העברית שמות נרדפים מוחלטים במלוא מובן המילה. להלן שתי התייחסויות של כספי לעניין הנרדפות, והראשונה שבהן קשורה לשלוש מילים שדנו בהן כבר לעיל אצל הרמב"ם.

א. **אדם-איש-אנוש**: השימוש בשלוש המילים האלה, לטענת כספי, יוצר קונוטציה אחרת בכל אחת מהן: "איש" (מיסוד האש) מובא בהקשר של הערכה; 'אנוש' (אנוש - בו' שרוקה) ו'אדם' (מיסוד האדמה) להדגשת האפסות".

ב. דוגמה נוספת שמביא כספי מתייחסת לשלושת השמות של הכלי בעל הלהב העשוי ממתכת **חרב-סכין-מאכלת**: "אף על פי שנקרא הכלי האחד: חרב, סכין, מאכלת - שיראה ששלשה אלה יש להם הוראה אחת, אבל אין עצמות

40 [אבל ראה המובא בשם ראבי"ע לעיל עיי' הע' 22. - הערת עורך (א.ד.)]

41 מערבי פרץ, לשיטתו הפרשנית של ר' דוד קמחי, **בית מקרא** חובי קס"ג תש"ס, עמ' 328-305 ובעיקר עמ' 314 בדיון בסעיף 'סגנון המקרא'.

42 במצודת דוד מופיע הביטוי 'כפל הדברי' / 'כפל ענין' במ"ש בלמעלה מ-600 פעמים.

השם האחד כמו עצמות השם האחר. כי נקרא חרב מצד שמאתו יחרב וייבש המוכה; ונקרא סכין - מצד שהמוכה בו יהיה מסוכן; ונקרא מאכלת מצד שהמוכה בו נאכל ונשחת. והעד על זה כי הם שלשה שורשים.⁴³

שני פרשנים נוספים מהדורות האחרונים שהבחינו במילים הנרדפות ופירשן כמכוונות לעניינים שונים, הם: הגר"א והמלבי"ם. הגר"א⁴⁴ למשל הבחין בין זוג המילים 'תקוה-תוחלת' בסי' משלי (יא, ז) - "בַּמּוֹת אֶדָם רָשָׁע תֵּאבֵד תִּקְוָה וְתוֹחֶלֶת אוֹנִים אֶבְדָּה"; וכן בין 'שמחה' ל'גיל' ו'ששון' (איוב ג, כב) ועוד.⁴⁵ כיוצא בזה המלבי"ם, אשר עסק בנושא זה ביתר שאת, וטען, כי אין במקרא מילים נרדפות כלל ועיקר.⁴⁶ וכך כתב בהקדמה לפירוש ישעיהו (מבוא המחברת) בהציגו את יסודות שיטתו ואת שלושת "עמודי התווך אשר הפירוש נשען עליהם: "לא נמצא במליצות הנביאים כפל ענין במלות שונות, לא כפל ענין, לא כפל מאמר, ולא כפל מליצה, לא שני משפטים שענינם אחד, לא שני משלים שהנמשל אחד, ואף שני מלות כפולות". בחקירת המילים הנרדפות⁴⁷ הוא קבע כלל, ש"המליצה תעלה תמיד במושגיה מן הקל אל החמור, מן הקטן אל הגדול, מן המעט אל הרב ולא בהיפך". את הכלל הזה יישם בפסוק מישעיהו (א, ד), שבו, לכאורה, יש שבעה ביטויים חוזרים המתארים את עזיבת העם את ה': "גוי חוטא, עם כבד עון, זרע מרעים, בנים משחיתים..." לדעתו, אין כאן כפילות, אלא דרגות שונות בחומרת המעשה, וכל ביטוי עולה בחומרתו על הביטוי הקודם לו; ובלשונו: "החווה עולה במעלות ומגדיל איכות חטאתיהם מדרגה אחר מדרגה".⁴⁸

ג. דברי סיום - נרדפים שסופם להועיל

אחת הבעיות היותר קשות שנתקלו בהן מחיי הלשון העברית בתקופת התחייה הייתה מחסור חמור באוצר הבסיסי של המילים והמונחים להבעת

43 ראה: חנה כשר, **יוסף אבן כספי כפרשן פילוסופי** (דוקטוראט), תשמ"ג, עמ' 132.

44 ראה על דרכו הספרותית, בקצרה, אצל יהושע הורוביץ, ערך 'תני"ך', פרשנות, **אנציקלופדיה מקראית** ח, עמ' 732.

45 פינחס הכהן פלאי ליקט מתוך כתבי הגר"א רשימה של למעלה ממאה קבוצות של מילים נרדפות, שמות ופעלים, רובן זוגות מילים, ומיעוטן שלשות ורבעות, ואף למעלה מזה, כגון: **אימה-יראה-פחד; איש-אדם-גבר-אנוש**. רשימת המילים פורסמה בספר **הגר"א** כרך א, בעריכת הרב י"ל מימון, הוצאת מוסד הרב קוק תשי"ד, עמ' רלג-רמב.

46 על דרך פרשנותו של המלבי"ם ראה: הורוביץ י', **אנציקלופדיה מקראית** כרך ח', עמ' 735; טויטו, "בין פשט לדרש", עמ' 193-198; פריש, "מלבי"ם למקרא", עמ' 379-370.

47 במבוא המחברת, סימן ה', הוא כותב שיש חכמים שקדמו לו בחקירת השמות הנרדפים, כגון בספר **גן נעול** ובספר **יריעות שלמה**, בכל זאת לא סמך על דבריהם, אלא בחן כל דבר בעצמו.

48 טויטו, "בין פשט לדרש", עמ' 193-198.

מושגים נדרשים בחיי היומיום.⁴⁹ מאותה תקופה יש בידינו עדויות של סופרים, הקובלים על מחסור במילים להבעת רעיונותיהם ושל דוברים מן השורה המבקשים לנהל שיחת חולין פשוטה. אחד הפתרונות לבעיה שימש הבידול הסמנטי, דהיינו: הענקת משמעות שונה לקבוצות מילים שבמקורן היו שוות או קרובות הוראה. על חשיבות דרך זו של ניצול המקורות העומדים לרשותנו כאמצעי להרחבת אוצר המילים העברי נוכל ללמוד מדברים שהציע יוסף קלאוזנר, בן דורו של בן-יהודה: "בכתבי הקודש מצויות כעשרים מלות, שהן מסמנות את השם "קוץ": נעצוץ, נהלול, שמיר, שית, עקרב, קוץ, סרב, סלון, ברקן, חדק, סרפד ועוד. ומה תפסיד לשוננו אם נשאר מלה אחת או שתיים להוראת קוץ, ובשאר השמות נסמן צמחים ונטעים שונים, שהם דומים במראם או בטבעם לקוצים!"⁵⁰ ואכן בלשון העברית המתחדשת הואץ תהליך זה, וברבות מן המילים הנרדפות חל תהליך של בידול.⁵¹

ד. מפתח ביבליוגרפי

- אבינרי, "נרדפים": אבינרי יצחק, ערך 'נרדפים' בתוך: **יד הלשון**, הוצ' יזרעאל, ת"א תשכ"ה, עמ' 395-398.
- אורן, **מילון המילים האובדות**: אורן עוזי, **מילון המילים האובדות**, הוצ' מאגנס תשנ"ו.
- בנדויד, **לשון מקרא**: בנדויד אבא, **לשון מקרא ולשון חכמים**, א, הוצ' דביר, תל-אביב תשכ"ז.
- בר-אשר, "מקומה של הארמית": בר-אשר משה, "מקומה של הארמית בעברית החדשה", בתוך: **הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה**, הוצ' האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 76-14.
- בר-אשר, "כפלות בעברית": בר-אשר משה, "כפלות בעברית", **לשוננו לעם** כרך מב (תשנ"א), עמ' 123-128.
- בר-אשר, "תפקידיה של האקדמיה": משה בר-אשר, "תפקידיה ופעולותיה של האקדמיה ללשון העברית", בתוך: **מחקרים במקרא ובחינוך**, מוגשים לפרופ' מי ארנד, הוצאת טורו קולג', ירושלים תשנ"ו, עמ' 214-222.

49 אורן, "דרכי חידוש מלים", עמ' 85-86, מונה שלוש סיבות לכך, והעיקרית שבהן: העברית שימשה שימוש חלקי בלבד במשך מאות שנים, ולכן לא הורגש חוסר באוצר המילים.

50 קלוזנר, **הלשון העברית**, פרק ב - "מקורות להרחבת הלשון", עמ' 32.

51 כאמור לעיל, עפ"י הבידול הוא סמנטי, אך יש שהבידול הוא סגנוני-משלבי; וראה בהרחבה במאמרנו הנזכר לעיל בהערה 6.

- טויטו, "בין פשט לדרש": טויטו אלעזר, "בין פשט לדרש - עיון במשנתו הפרשנית של המלבי"ם", **דעות** מח (תש"ס), עמ' 193-198.
- מילון אבן-שושן**: אבן-שושן אברהם, **המילון החדש**, א-ג, ירושלים תשכ"ט.
- ניר, "השפה העברית": ניר רפאל, "השפה העברית לקראת המאה העשרים ואחת", בתוך: **לשון ועברית**, כרך 1 (1990) עמ' 10-17.
- ניר, **מבוא לבלשנות**: ניר רפאל, **מבוא לבלשנות**, יחידות 8-10, האוניברסיטה הפתוחה, 1990.
- ניר, **סמנטיקה**: ניר רפאל, **סמנטיקה של העברית החדשה**, הוצ' עמיחי, ת"א תשל"ח, עמ' 62-78.
- ניר, **סמנטיקה עברית**: ניר רפאל, **סמנטיקה עברית** - משמעות ותקשורת, האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 4-6, תשמ"ט.
- ניר, **דרכי היצירה**: ניר רפאל, **דרכי היצירה המילונית בעברית בת-זמננו**, הוצ' האוניברסיטה הפתוחה תשנ"ג.
- ניר, "העשרת המילון": ניר רפאל, "העשרת המילון העברי באמצעות בידול סמנטי", בתוך: **איגרת מידע מ"ז**, משרד החינוך, האגף לתכניות לימודים, צוות לשון והבעה לכיתות ז'-י"ב, חורף תש"ס עמ' 6-12.
- פריש, "מלבי"ם למקרא": פריש עמוס, "פרשנותו של מלבי"ם למקרא", **מחניים ד** (תשנ"ג), עמ' 370-379.
- פרץ, הבידול הסמנטי לסוגיו: פרץ יוסי, הבידול הסמנטי לסוגיו כאמצעי להעשרת הלשון העברית, עתיד להתפרסם בכתב העת **בלשנות עברית** הוצא' אוניברסיטת בר-אילן.
- פרץ, "מלים נרדפות": פרץ יצחק, "מלים נרדפות", בתוך: **ספר יאיר כ"ץ**, חיפה 1965, עמ' 63-95.
- צרפתי, **מה אומרות המלים**: צרפתי גד בן-עמי, **מה אומרות המלים**, הוצ' א' רובינשטיין, ירושלים תשמ"ה.
- צרפתי, **סמנטיקה עברית**: צרפתי גד בן-עמי, **סמנטיקה עברית**, ירושלים, רובינשטיין, תשל"ח.
- קדרי, התקבולת המקראית: מ"צ קדרי, "התקבולת המקראית מבחינה סימנטית", **לשונו לב** (תשכ"ח), עמ' 37-45.
- קוטשר, **מלים ותולדותיהן**: קוטשר י', **מלים ותולדותיהן**, ירושלים תשכ"א.
- קלוזנר, **הלשון העברית**: קלוזנר יוסף, **הלשון העברית - לשון חיה**, הוצ' ועד הלשון העברית, ירושלים תש"ט.

- קנטור, "זקן כמילת טאבו": קנטור הדסה, "זקן כמילת טאבו בעברית הישראלית", בתוך: **אסופות ומבואות בלשון בעברית לתקופותיה** - פרקים ב, בעריכת מי בר-אשר, הוצ'י האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשנ"ז, עמ' 321-327.
- רמב"ם, **מלות ההגיון**: רבינו משה בן-מימון, **ספר ההגיון**, מהדורת משה ונטורה, הוצ'י מוסד הרב קוק, 1969.
- רמב"ם, **מורה נבוכים: מורה נבוכים** לרבנו משה בן מימון, מהדו' מיכאל שוורץ, ת"א 1996.
- רדי, **המילון החדש לתנ"ך**: רדי צבי, **המילון החדש לתנ"ך**, הוצ'י כתר 1989.